

-
6. Ставицька Л. Мова і стиль / Л. Ставицька // Критика. – 2003. – №6 (68). – С. 29-34.
7. Стешин І. О. Художнє втілення феміністичної ідеї в найновітнішій британській і українській прозі (А. Картер, О. Забужко): автореф. дис. канд. філол. наук / І. О. Стешин. – Тернопіль, 2003. – С. 13.

Modern stage in development of linguistic science is characterized by the fundamental change of basic scientific paradigm, coming back to the studying of linguistic phenomenon from the anthropocentric point of view. Gender is not a linguistic category, but dichotomy of two sexes is modeled by society and culture and it is reflected in the language. Language units, in semantics of which the component «sex» is defined may be analyzed with the help of gender approach.

Key words: gender, masculinization, anthropocentric, feminism.

УДК 811.161.2'373.612:821.161.2-3

В. В. Власюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЗАПАХОВІ ЕПІТЕТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ

У статті проаналізовано роль запахових епітетів при творенні художньої образності у творах сучасних українських прозаїків. Словники української мови практично не фіксують традиційних епітетів із одоративним компонентом, проте в літературі зустрічаються оказіональні запахові епітети. Поширеним прийомом творення художньої образності є добирання епітетів до слів запах, аромат, дух тощо.

Ключові слова: художня образність, епітет, традиційний епітет, запаховий епітет.

Художня образність слова є так само природним явищем, як і сама мова. Під образністю літературної мови варто розуміти активність людського мислення, спрямованого на пізнання світу, естетичну красу слова і мелодійність його звучання. В образній мові не просто називають той чи той предмет, а переважно характеризують цей предмет такими словами, що посилюють його якісні ознаки [6, с. 9]. До такої ж думки схиляється Л. Лисиченко, яка вважає, що «у процесі пізнання людина не об'єктивіськи вивчає явища оточуючого світу, а й визначає певні відношення між собою та явищем навколишньої дійсності, оцінює його роль у своєму бутті: добре і зле, шкідливе і корисне, гарне і погане і та ін.» [3, с. 15]. Саме експресивна оцінка, що певною мірою закріплена за більшістю слів, є основою для творення тропів та фігур. Мовне мистецтво тропів є своєрідною формою відображення і пізнання об'єктивної дійсності. Воно спирається на гносеологічну природу слова, на діалектику пізнання, яка ґрунтується на узагальненні пізнавального досвіду людства і гарантує об'єктивний критерій істинності [6, с. 9].

Епітет як один із видів тропів був відомий ще з часів давньогрецької та давньоримської літератури. Вивченню епітетів присвячено низку праць таких відомих учених, як М. В. Ломоносов, О. О. Потєбня, О. М. Веселовський, В. В. Виноградов, Б. В. Томашевський, Д. Е. Розенталь, Ф. П. Філін та інші. Більшість учених вважають епітет найдавнішим тропом «як найбільш первісну унаочнювальну форму вираження, що вийшла з того ж кореня, що і сама мова, тобто з бажання вирізнити звуковою формою пізнавальні предмети чуттєвого спостереження» [2, с. 55]. О. М. Веселовський у статті «З історії епітета» підкреслює його особливу значущість для розвитку мовлення, зокрема становлення поетичної свідомості. «Якщо я скажу, що історія епітета є історією поетичного стилю в скороченому вигляді, то це не буде перебільшенням. І не тільки стилю, але й поетичної свідомості від її фізіологічних основ та їх виразів у слові – до їх закріпачення в ряди формул, що наповнюються змістом чергових суспільних світоглядів» [1, с. 59]. У своєму дисертаційному дослідженні з теми «Епітет у системі тропів сучасної англійської мови (Семантика. Структура. Прагматика)» Т. Онопрієнко підтверджує тезу про те, що вихідним тропом потрібно вважати саме епітет, який є системоутворювальним. На її думку, всі інші тропи потенційно здатні трансформуватися в епітет.

Первинність епітетів також можна довести, спираючись на висновки психолінгвістів, які досліджували мову дитини. Номінація ознак, якостей, властивостей предметів і явищ разом із розвитком словникового запасу дитини передусім переносу значень з одного слова на інше. Цей факт також свідчить, на наш погляд, про первинність епітета щодо інших тропів – метафори, метонімії та ін. [5, с. 2].

Такі дослідження є підтвердження класичного вчення про тропи, яке також пов'язує утворення образних означень шляхом первинного чуттєвого сприймання певного предмета чи явища об'єктивної дійсності. В. Домбровський ще на початку ХХ століття зробив висновок, що сталі епітети виникають незалежно від виду чуттєвого враження. «Так, степ має епітет *зелений*, поле – *чисте*, море – *синє*, хоч степ узимку буває білим, поле восени – брудне й мокре, море під час бурі – і зелене, і сіре, і яке хочете, тільки не синє тощо. Походить це від того, що в давній час, коли поставали ці окреслення, вони служили для означення новопізнаних предметів чуттєвого спостереження за такою ознакою, яка від першого разу впадала людині у вічі, подібно як роблять і нинішні діти, називаючи, напр., собаку «гавою» [2, с. 55].

Поряд з гіпотезами про походження епітетів, існує безліч класифікацій тропів. Практично кожен дослідник намагається внести щось своє у структурні та семантичні групи епітетів, розширюючи чи звужуючи певні його

функції та ознаки. Найпростішою та найпоширенішою є класифікація, що ділить епітети на традиційні та okazіональні. Словниковий склад української мови налічує безліч мовних конструкцій, як-от: *золоті руки, карі очі, білий сніг* тощо, які сучасним мовцем сприймається як унормоване словосполучення, без відтінку експресивності. Тому сучасні українські автори намагаються відходити від загальних мовних штампів та влучно підмічати все нові й нові ознаки того чи того предмета.

Нескладний аналіз традиційних епітетів дозволяє зробити висновок про те, що в основі більшості з них – перенесення за кольором. Тобто для увиразнення певного явища, людина у своїй уяві ніби домальовує палітру його природних кольорів, додаючи йому однієї чи декількох барв. «Прикметники з семантикою кольору – специфічний лексичний пласт у сучасній поетичній практиці. Поряд із головним своїм призначенням – називанням кольору – вони здатні розвивати переносне значення, яке може переходити в узагальнено-символічне. Слово із семантикою кольору виконує функцію естетичного впливу в поетичній мові; воно виступає як експресивний і емоційний засіб» [5, с. 63]. Це питання достатньо широко досліджене в сучасному мовознавстві і є предметом розгляду багатьох наукових праць.

А яке ж місце ознак, що сприймаються іншими органами чуття, а не лише очима? Дослідників мовних конструкцій з елементом «запах» зацікавила їх роль у творенні традиційних та okazіональних епітетів. **Мета** нашої статті – проаналізувати такі епітети у творах сучасних українських прозаїків.

У працях вчених-лінгвістів достатньо проаналізовано використання традиційних епітетів, що виникли із народної творчості. Більшість мовців вони сприймаються як сталі сполучення, що не мають образного чи асоціативного навантаження. Зазвичай, такі «епітети давньої народної поезії переходили шляхом усної традиції від покоління до покоління в поетичних творах, що через свою ритмічну форму підлягали дуже повільним та дуже незначним змінам» [2, с. 56]. Прикро, але серед переліку традиційних епітетів (*білий світ, битий шлях, чорні брови, карі очі, чисте поле, синє море* тощо) ми не подибуємо слів на позначення запахових відчуттів. Не зафіксовано таких образних означень і в «Словнику української мови». Пояснити це можна суб'єктивним фактором у сприйманні запахів. Кожна людина по-своєму переживає та оцінює ольфакторну картину світу, й асоціації при першій зустрічі того чи того запаху також виникають винятково індивідуальні, тому їх важко було нав'язати колективній свідомості. Проте це не означає, що одоративи позбавлені можливості творити образні означення. Дослідження доводять, що з року в рік збільшується образне навантаження цих лексем і вони частіше використовуються митцями слова.

Л.І. Мацько зробила спробу виділити лексико-семантичні групи епітетів. Окремо розглянуто традиційні епітети, «за зовнішньою простотою, очевидністю семантики яких криється узагальнений віками зміст ознак, що перетворює їх на образи-символи певних емоцій, точних оцінок» [4, с. 341], кольористичні епітети та епітети внутрішньопсихологічного сприймання. Останні визначені як такі, що «передають відчуття ліричного героя, особистісні чи суспільні, пережиті ним, що переплітаються з настроями природи або суголосно, або контрастно» [4, с. 347]. Серед цієї групи слів окремо виділяються дві підгрупи: одоративні та емотивні епітети.

Ми вважаємо, що запахові епітети цілком логічно зараховані до розряду внутрішньопсихологічних, так як саме ольфакторні відчуття є одними з найскладніших, що генерують у собі елементи об'єктивізму та суб'єктивізму сприймання. Останній компонент часто переважає над першим. Залежно від особливостей психіки людини, її настроїв, уподобань, здатності сприймати ті чи ті запахи, що існують у природі. Тому можна стверджувати, що почасти запахові епітети за своїм емоційним навантаженням значно складніші, ніж кольоративні, смакові, звукові чи дотикові. Проте ми не погоджуємося з тим, що вкладено в зміст «одоративних епітетів» – «це ті, що характеризують предмет за запахом, нюхом, смаком, дотиком:

- гарячий: *молитва гаряча, сльози гарячі, гарячі рани;*
- гіркий: *О не взискуй гіркому меду слави!* (Л. Костенко);
- колючий: *колючі болі;*
- пекучий: *пекучий біль; є слова, як жар, пекучі* (О. Олесь);
- солодкий: *солодке забуття, солодкий спокій, туга солодка;*
- тужавий: *Б'ються груди об вітри тужаві, каравела в мандри вируша* (В.Симоненко);
- холодний: *чуття холодні, холодні люди, серця холодні, тиша холодна, слово холодне»* [4, с. 347].

На нашу думку, таке визначення, а також наведені приклади, серед яких немає жодного запахового епітета, суперечить значенню слова «одоративний». У «Словнику іншомовних слів» зазначено, що одоративний походить від лат. *odorans* (*odorantis*), що значить пахучий [7, с. 475], інших відтінків значення там не зафіксовано. Тому ми вважаємо за доцільне окремо виділити запахові (одоративні), смакові та дотикові епітети.

Прикро, але українська мова не виробила достатньої кількості слів на позначення запахових відчуттів, саме тому цей компонент не надто поширений у образних означеннях.

У сучасній українській прозі поширеними є епітети зі словами *запахний* (*запахуючий*), *пахучий*, що найчастіше є означенням до назв рослин, їхніх частин та збірних понять (лісів, лук, полів тощо): «*Ми ж бо теж колись з Адамом пробігли твоїми запахуючими луками, твоїми полями, твоїми садами, як та вередлива коза з казки, вхопивши тільки листочки твого зілля чарівного, крапельку води живлющої, але ні самку справжнього, на пахоців трав їх не спізнали*» (Г. Тарасюк); «*І вже на Святий вечір у прабатьківській хаті бабуня не стелитиме на долівці пахуче сіно, не ховатиме там горіхи, щоб ми шукали*» (Г. Щипківський); «*Піднімаючись д'гори по ледь примітнім*

плаю, зайшов у шию по траву, нарвав цілий оберемок лілових косиць, білого ромену і ще якихось пишних, незнаних на ймення квітів і отак, з тим **запашиим снопом**, став перед злякані очі мами» (Г. Тарасюк); «Щось далеке і тепле: потяг пливе по небесному плесу, поміж хмарами, бузьки зовсім низько над водою, а він, малий, уявляє море і засмаглих рибалок, які веслами розсували перед собою хмари, наче **пахучі озереди**...» (С. Майданська).

Не менш поширеним є вживання епітету **запашиий** стосовно назв страв та напоїв, фруктів та овочів, що також є традиційним контекстом: «Чоловік повертається ввечері до такої теплої, чистої оселі, його зустрічає така м'яка, домашня жінка, запитує, як справи, кличе вечеряти. Дає повну тарілку такої гарячої, **запашиної**, домашньої **страви**» (Я.Дубинянська); «Тоді Богдан так і не дотягся до **запашиної засмаги перших плодів** і тепер почувався тим голодним цапком, що тупцює довкола» (С.Майданська); «А тоді їй привиділися, як живі, тато й мама, і чомусь у садках, під старою грушею, нібито неділя нібито трава під грушею виспана тими медовими **запашиними грушками-дулями**, а вони все збирають та збирають їх у відра і визбирати не можуть» (Г. Тарасюк).

Доволі поширеним є вживання епітету **запашиий** до слів **повітря** та **вода**, що створює додатковий експресивний ефект, бо ж відомо, що ні повітря, ні вода у своєму первозданному вигляді не мають специфічних запахів: «В **запахуючому тремтливому повітрі** пурхали барвисті метелики» (Г. Тарасюк); «Ми з полегкістю зітхнули, вдихнули на повні груди і холодне, **запахує повітря** різнуло легені – до торжественного крику, як новонародженим (Г. Тарасюк); «Я купав чужих дітей у **пахучій воді** і відносив їх до жертovníка, шлях до якого відразу забував» (І. Карпа).

Поряд із традиційними прикметниками **запашиий та пахучий** зустрічаємо в сучасних текстах і слово **пахкий**, що додає мові твору певного діалектного колориту та інтимності, інколи – химерності сприймання буття: «Жартуючи, ніжислися в балії розімлілого **пахкого** саду, чимраз наближаючись до дверей, згораючи від нетерпіння, і все ж вагалися» (С. Майданська); «... біля мармурового каминка, у фотелі форми нападаючої кобри, сиділа твоя бабуся у боа з пір'я райських пташок довкола шиї, мовби довкола слонової вежі, в сукні, сплетеній з гнучкої срібної соломки, на матовому шифоні **пахкої** шкіри і смарагдові риби грали в її очах» (С. Майданська).

С. Майданська – відомий український поет, прозаїк, драматург та публіцист вживає це слово доволі часто у своїх творах, проте воно не тотожне значенню слова **пахучий**: «**Пахка і пахуча**, заранено тліла в коші лозяного крісла» (С.Майданська).

Значно тонші та вишуканіше картини витворюються в уяві читачів та слухачів при вживанні епітета **ароматний**, що часто співвідноситься з абстрактними поняттями або ж напоями. Часто тут нашаровуються відтінки східних мотивів, екзотики тощо: «Кілька хвилин чорної, **дражливої ароматної тропічної ночі** – це не так мало, і за бажанням можна багато чого встигнути за ці кілька хвилин» (Я. Дубинянська).

Уже традиційно епітети **ароматний та запашиий** поєднуються зі словом **кава**, що зустрічається практично у всіх новітніх українських прозаїків, що є впливом культу споживання цього напою в сучасному суспільстві. Епітети **ароматна та запашина кава** широко розповсюджені в публіцистиці, мові реклами та розмовно-побутовому мовленні. Можемо стверджувати, що невдовзі цей епітет перейде в розряд традиційних: «Люблю такі **блажені ранкові хвилини**, коли можна потішити себе філіжанкою **запашиної кави** із книжкою у руках або споглядати, що діється за вікном, або розмовляти з подругою ні про що» (Г. Вдовиченко).

Проте **ароматна** не єдине образне означення до слова **кава**. У творах сучасних авторів подибуємо низку інших епітетів до нього, але всі вони так чи інакше пов'язані із запахом: «**Кава парує**. Я вдихаю **п'янки важкуваті пахоці** та **грію свого носа**» (Л. Денисенко); «**Кухнею линуть пахоці кориці та кави**. Я обожнюю це **запах, запах улюбленої батьківської кави**» (Л. Денисенко).

Частіше, ніж власне одоративні епітети використовуються атрибутивні словосполучення, в яких не слова на позначення запахових відчуттів виступають образними означеннями, а навпаки образні означення добираються до іменників, що є ядром лексико-семантичного поля «Запах»: **запах, аромат, дух, чад**. Для їхньої характеристики прозаїки послуговуються найрізноманітнішими атрибутивами, почасти запозичуючи їх зі сфери інших відчуттів. Часто запах характеризують як **сильний, гострий, п'янкий, терпкий, кислий, солодкий, смачний, запаморочливий** тощо: «Я не встигла перепитати чому, як щось шелеснуло збоку від мене – і **запаморочливі аромати** уповили крила моєї душі» (М. Матіос); «Люблю вересень. Цього року він був особливо теплим і якимось смачним – **повітря просякнуте запахом кави**, під вечір набуло **густого листяного аромату** із присмаком хризантем» (І. Роздобудько); **Може такі тут столичні закони? Та як на мене, то вже краще морський закон бруталного Кібця і п'яний чад** ночей у неперспективних хатах» (П. Загребельний); «Навіть дорогі замські вілли нової забудови, що сусідили з богобоязливою архаїкою сільських садиб, щоб не порушити цієї молитовної тиші вкритої **густим вечірнім запахом** молочарні, сором'язливо ховали свої екстравагантні шати за химерними ширмами орієнтальних палісадників» (С. Майданська); «Але тут вповзає до вагону мій начальнича **стягувати з мене натуроплату – сірий мундир, сіра морда, прокислий дух, п'яні вирла**» (П. Загребельний); «**Наражаючись на гострі запахи** необхідності не знати чого шукаючи, нюшкував, як той загублений пес, доки з-під замкнених дверей потягнуто зітлілим часом...» (С. Майданська).

Слова **запах, аромат, дух** можуть поєднуватися з традиційними семантично не забарвленими прикметниками для змалювання відчуттів людини, її настрою, внутрішнього стану. Так творяться абсолютно нові, глибокі образи, зазвичай, пов'язані з підсвідомістю ліричного героя. На перший погляд прості запахи, які для більшості

людей можуть бути навіть непомітними, для декого можуть ставати джерелом натхнення, пробуджувати давно забуті почуття, образи дитинства тощо: «Обома руками, задовгими як для його калічного тіла, міцно тримався за поруччя, обережно промацуючи нюхом **новий запах чужака**» (С. Майданська); «Піднісши палець до обличчя, я відчув **приємний запах**, який чомусь змусив мене поринути у спогади, мені здавалося, що він був знайомий мені» (О. Жовна); «...і жінка злітає над ставом, піднімається так високо у нічне небо над Любимівкою, що тіло чується легшим, ніж хустина в її руках, воно ширяє над полем і толокою, позбавляючись **болотяного духу страху й покори**» (Л. Голота); «Інколи у снах мені бачиться дитинство, новорічна ніч і золотава іграшка зі смарагдовим листям. Тоді я знову чую той самий **неповторний дивний запах**, що дурманить мені голову і кличе в ті дні, яких ніколи вже не повернути» (О. Жовна).

Отже, незважаючи на нечисленний кількісний склад слів на означення запахових відчуттів, а також похідних від них прикметників, українська мова таки має значний потенціал у творенні епітетів з одоративним компонентом. Запахові епітети цікаві тим, що вони вносять у художній текст образність, свіжість та неординарність сприйняття, бо є практично новими, адже традиційних образних означень на позначення запахових відчуттів ми не зустрічаємо.

Ще більш цікавим для мовознавчого дослідження є вивчення епітетів, які автори добирають безпосередньо до слів, що становлять ядро лексико-семантичного поля «Запах». Завдяки цьому прийому письменники мають змогу глибше передати почуття людини, при цьому не вдаючись до розлогих описів, передати внутрішній світ ліричного героя. Цей аспект ще мало досліджений і потребує глибшого вивчення у наступних мовознавчих розвідках.

Список використаних джерел

1. Веселовский А. Н. Из истории эпитета / А. Н. Веселовский // Историческая поэтика. – М.: Высш. школа, 1989. – С. 59-75.
2. Домбровський В. Українська стилістика і ритміка. Українська поезика / Володимир Домбровський. – Дрогобич: Видавнична фірма «Відродження», 2008. – 488 с. – (Cogito: навчальна класика).
3. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови / Лідія Андріївна Лисиченко. – Х.: Харківський державний педагогічний університет імені Г.Сковороди, 1997. – 129 с.
4. Мацько Л. І. Стилістика української мови: підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько. – [2-ге вид., випр.] – К.: Вища школа, 2005. – 462 с.
5. Онопрієнко Т. М. Епітет у системі тропів сучасної англійської мови (Семантика. Структура. Прагматика): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.04 «Германські мови» / Т. М. Онопрієнко. – Харків, 2002. – 20 с.
6. Пустовіт Л. О. Словник української поезії другої половини ХХ століття: семантико-функціональний аспект: монографія / упорядники: В. І. Матюша, П. А. Матюша, І. Л. Михно. – К.: УНВЦ Рідна мова, 2009. – 243 с.
7. Словник іншомовних слів / [ред.-упоряд. О. С. Мельничук]. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1977. – 776 с.

The article analyzes the role smell epithets at creating artistic imagery in works of modern Ukrainian prose writers. Ukrainian dictionary virtually no record the traditional smell epithets, but in literature there are occasional odors epithets. Common techniques of creating artistic imagery is select epithets to the words of smell, scent, spirit, etc.

Key words: artistic visualization, epithet, traditional epithet, smell epithet.

УДК 8Р271'371'.13.31'246.2

Г. В. Горох

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

РОБОТА З ТЕКСТАМИ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПІЛКУВАННЯМ

У статті висвітлені особливості роботи з текстами на заняттях з української мови студентів нефілологічних спеціальностей ВНЗ. Запропоновано систему завдань, спрямовану на формування професійного мовлення студентів.

Ключові слова: текст, професійне мовлення студентів, нефілологічні спеціальності ВНЗ, система завдань.

Джерелом розвитку мовлення студентів слугують тексти, на основі яких виконуються навчальні завдання. Робота над текстами передбачає насамперед удосконалення навичок різних видів читання. Усі текстові матеріали мають добиратися відповідно до цілей і завдань професійно орієнтованого навчання, виховання та розвитку особистості фахівця, сучасності й актуальності, репрезентативності мовного матеріалу, лінгвістичної доречності і цінності, змістовності й ілюстративності. Предметний план текстів за фахом має слугувати важливим засобом управління мотивацією студентів під час організації мовленнєвої діяльності.